

Per Hvamstad

Bruk av stein i hus

Litt om steinmuring i Nord-Østerdalen

Grøtli, Kvikne.

Innledning

Bygge- og boskikk har alltid vært et sentralt arbeidsfelt for Nordøsterdalsmuseet. Det har nok vært mest fokus på bolighus, stabbur og loft, mindre på driftsbygninger. Noe oppmerksomhet har det rett nok også vært på driftsbygninger; fjøs, stall, låver/løer og de mange mindre husa som smie, bastu, eldhus.

Det meste av den gamle bebyggelsen

er oppført i tømmer; laftehus med torvtak. Men Nord-Østerdalen har også et annet byggemateriale, som er enda mer varig enn malmtømmeret, nemlig stein. Særlig fjøs, men også en del andre hus, ble bygd i stein.

Kildene til denne artikkelen er steinfjøs og andre hus i stein som vi finner rundt i bygdene. Mange gamle steinfjøs er fremdeles i bruk, men vi veit jo at det har vært mange flere. Derfor er også

gamle bilder er viktig kilde, supplert med opplysninger, muntlige og fra bøler. Artiklen illustreres med bilder av fjøs, nye og gamle bilder. Nordøsterdalsmuseet arbeider med å få en bedre oversikt og kunnskap om steinfjøs og steinmuring og er takknemlig for opplysninger og korreksjoner.

At stein ble brukt som byggemateriale var naturlig. I fjell og utmark var det rik og lett tilgang på stein. Tilgangen på tømmer var mer begrenset, men en kunne også kombinere stein og tømmer i små og enkle buer. Også i bygda var det naturlig å bruke stein, den var jo ofte lett tilgjengelig. I Nord-Østerdalen var det stort behov for tømmer, materialer, køl o.a. til de mange kopperverka og smelthyttene. Det gjaldt å sikre leveransen og sørge for at ikke for mye trematerialer ble brukt til byggeformål. Røros Verk øvde stor påvirkning på bruk av stein. Fra sentrale landbruksinteresser ble det argumentert for bruk av stein i fjøs kombinert med møkk-kjellere, noe som ga bedre og mer holdbare bygninger. Steinfjøs var dessuten tørrere og luftigere og slik sett viktige for god dyrehelse.

Stein ble også brukt til grunnmurer, fundamentering, jernbane og veg- og brubygging. Størst bruk av stein i anlegg og bygg var det nok likevel ved de mange gruvene- og smelthyttene, som krevde sikkert og solid byggemateriale.

Nord-Østerdalen har i alle fall en mengde, og hadde enda flere, fine steinfjøs, og andre hus, som viser at kunsten å bygge med stein var godt utviklet.

Når blir det vanlig for alvor å bruke stein som byggemateriale i moderne

landbruk, særlig i fjøs men også i andre bygninger? Hvor oppsto bruken og hvordan spredde den seg?

Innledningsvis skal vi ta noen raske besøk til nabobygder. Nabobygder nord-østerdølene besøkte på handel og under transport: Hedmarken, Gudbrandsdalen og Trøndelag. Dette er bygder med store gardar, med storbønder og embetsmenn som på mange måter ledet an i moderniseringen av jordbruket.

Gudbrandsdølene var tidlig ute

Det eldste steinfjøset i nabobygdene finner vi Gudbrandsdalen. I Gudbrandsdalen er det utført flere interessante undersøkelser. Maihaugen under ledelse av Fartein Valen Sendstad har gjennomført ei omfattende registrering av steinfjøs, som bl a resulterte i en innholdsrik artikkel, mens Geir Paulsrud har arbeidet med Fjøs i Fron. Bruk av stein i fjøs og andre hus startet allerede i 1730-åra og begge nevner fjøset på prestegarden i Fron som det eldste, bygd i 1736.

Gerhard Schøning skriver i reiseberetningen i 1775:

Paa Frons Prestegaard staaer et skiønt stort Fæhus, opsat af Grund-Mur, oppsatt av presten Dav (Davis) Schiødt

Presten ledet an, og ganske snart kom det flere fjøs, på embetsgarder og hos vanlige bønder. Steinfjøset ble sett på som et framskritt. Gudbrandsdølene var ellers vant til å bruke stein, med dyregraver og klebersteinsbrudd, dessuten piper og grunnmurer.

Hva med steinmuring på Hedmarken?

Hedmarken har i alle fall rik steinmurertradisjon fra middelalderen med domkirke, bispegard og middelalderby. Rundt på Hedmarken er det dessuten et rikt antall med kirker i stein fra middelalderen. Det er også mange gardar som har hvelvkjelleren fra middelalderen. Det virker ikke sannsynlig at det er en sammenhengende steinmurertradisjon. Spørsmålet blir derfor når en begynner å bruke stein i "moderne" tid. Hedmarksbygdene hadde også mange embetsgarder og storgarder med brukere som var foregangsbonder og ledet an i modernisering og framskritt i landbruket.

Det første steinfjøset finner vi likevel nokså seint, bygd av Joachim Wessel på Storhamar i 1770, en generasjon seinere enn i Gudbrandsdalen. Men dette fjøsbygget betydde et betydelig framskritt, særlig på grunn av en solid oppmurt møkk-kjeller.

Trøndelag og særlig bygdene rundt Trondheim har samme steinmurertradisjon som på Hedmarken tilbake til middelalderen, dessuten liknende sosiale struktur med storgarder og foregangsbonder som først murte i stein.

Premiering

Det finns imidlertid ei fin kilde som forteller mye om bruk av stein i fjøs og andre hus. Det Kgl Norske Videnskabs Selskab – Vitenskapsselskapet – i Trondheim hadde stort fokus på opplysnings- og utviklingsarbeid. Selskapet inspirerte til en lang rekke prosjekt med en omfattende premiering av viktige tiltak, bl a til bønder som hadde

bygd Stenfehus, dessuten Stenhus og *Stengjerder*

Premieringa fra Vitenskapsselskapet skjedde fra 1772 og fram til 1850-åra. Det var bonden – byggherren – som søkte om å bli premiært. Alle søknader er bevart og listet opp, men det er ikke alle som får premie. I lista, som er på 219 utdelinger, er det 27 fra Hedmark fylke. Omtrent halvparten er fra Østerdalen. Den første på lista er Carl Valmann fra Vinger i 1775.

Hvordan er det så i Østerdalen?

De nederste bygdene hadde stor tilgang på tømmer til byggemateriale, og mindre tilgang på stein og steinmurertradisjon.

Gunnhildstua, Stor-Elvdal.

Men påvirkningen fra reformatorerne som arbeide for steinfjøs og arbeidet med å spare skogen, fant grobottet ikke minst i Stor-Elvdal som kan vise til mange fine og gamle steinfjøs.

På premielista til Vitenskapsselskapet finner vi flere storelvdøler. I 1785 får både Peder G. Westgaard og Tarald

O. Frønæs (feilskrevet for Trønæs) premie og utbetalt henholdsvis 15 og 20 Rd, samt medalje og hederlig omtale, for sine steinfjøs. Men det er flere. Ole G. Nergaard (Svestad) får premie både i 1793 og 1794 og Tollef O. Trønnes (Trea, fjøset står fremdeles) nevnes i 1803.

Hilmar Stigum skriver i Bygnings-skikk i Glåmdalen at steinfjøsene var altså et utpreget storgårdsfenomen i de fleste bygder i Glåmdalen. Det var bare på Tynset at det alt i tidlig tid ble satt opp så mange steinfjøs på jevne gårder at det virkelig fikk alminnelig betydning.

Slik var det nok også i de andre bygdene i Nord-Østerdalen, skog- og fjellbygder med mye bruk av stein og i hovedsak jevne gårder. Rendalen, som er ei skogbygd med rik tilgang på tømmer, danner et visst unntak men også der forekommer det steinfjøs, dessuten

steinkjellere, også med buehvelving.

Allerede i 1787 er Simen S. Hanestad, Øvre Hanestad, som den første fra Nord-Østerdalen, på lista og søker om å få premiere. Fjøset hans er 36 alen langt, 15 alen bredt, 4-5 alen høgt over "Jorden" og har tre dører, fore vinduer og peis. Det opplyses at det er gått med ca 1100 lass stein, som er hentet "dels $\frac{1}{4}$, dels $\frac{1}{2}$ Miil fra Gaarden" Dette høres jo bra ut, men konklusjonen i protokollen er: "Kan ikke komme i Betragtning" Ved å studere søknad og vedlegg nøyere kan vi kanskje finne begrunnelsen. Søknaden var imidlertid attestert av så vel bønder, lensmann som prest. Den siste er Samuel Mandal.

Knud J. Hoksæt, – Nordistu – Rendalen er på lista for 1800. Fra Tolga (også Os) er det flere. Naboen Niels E. Tilnesset på Nettet og Ole H. Eidet – Nordre Eid – er på lista i 1802, men det er bare Niels Tilnesset som får premie,

Steinfjøset Niels E. Tilnesset bygde står fremdeles.

8 rd. Ole Eide har ikke lagt inn tilfredsstillende med luftteggluger og mistet derfor premien. Niels I Østgaard – Ustu – og Esten Ingulsen Ousgaard – sannsynligvis Nystuen – er på lista for 1804 og 1805. Fra Tynset finner vi bare en byggherre: Morten C Østby (Bristen) i 1796. Til tross for at hans søknad er attestert av sorenskriver, sokneprest og N. Ramm "Lieutenant og Skovinspektør", blir det ingen premie. I lista over byggherrer for andre Stenhus, er det ingen fra Hedmark. Derimot er det noen som har fått påskjønnelse for steingjerda sine. Fra Nord-Østerdalen er det Ole B. Østvang fra Tolga i 1803 og Clemet E. Østby, Tynset i 1804. Clemet Østby fikk 10 Rd i premie for steingjerdene på garden.

Steingjerde, Øversjødalen.

En vesentlig grunn for at Nord-Østerdalen har mye steinmuring, er ganske enkelt at bygdene har god tilgang på god stein til muring. Bygdene vest for Glåma ligger innafor trondheimsfeltet, med skifrige bergarter, som gir bra murstein. Men også øst for Glåma var det omfattende bruk av stein i fjøs. Her var det dessuten dårligere tilgang på tømmer, så bruk av stein ble en nødvendighet. En måtte nok slite mer for å finne god murstein enn vest for Glåma. Også her er det bevart mange fine stein-

fjøs, men svært mange er borte, det er ikke så mange som har overlevd til moderne husdyrhold.

Bygdene har dessuten urgamle tradisjoner i bryting og bruk stein, nemlig kleberstein, med det store klebersteinsbruddet på Kvikneskogen allerede 500 f kr f. Bryting og bruk av kleberstein er ikke tema denne gang, bortsett fra at det ofte ble lagt inn en kleberstein i muren, med byggeherrens initialer og årstall på.

Bruk av stein i ulike sammenhenger går langt tilbake i tid. Ikke minst vestover i fjella finner en store system med dyregraver murt ned i steinura, dessuten bågastiller, kjøttlagre og enkle buer, alt i stein. Også i seinere tid er det blitt bygd jakt- og fiskebuer, der stein har vært viktigste byggematerialet. I nyere tid er det brukt stein i buer i fjellet, med dårlig tilgang på trevirke kunne en klare seg bra med en kombinasjon.

Da gruedrifta startet opp med første virksomheten på Kvikne i 1630 åra, ble det virkelig fart i bruken av stein som byggemateriale og vi fikk mange dyktige steinmurere. Stein ble brukt inne i gruva til sikring, dessuten til hus og fundamentering og ikke minst i smeltovner og andre innretninger på smelthytene.

Kobberverka var dessuten avhengig av transport, så det ble bygd veger og nødvendige bruer.

Sjøl om Nord-Østerdalen er et enkelt terreng å bygge veg i var det somme steder behov for støttemurer og sjølsagt både store og mindre bruer med brukar, innimellom også noen få fine velybruer, som hvelvbrua på Tolga, fra 1830, over Tolja. Sida hovedvegen, passerte Malmplassen, med Tolgen Smelthytte,

Smeltove, Nåverdalen

er det sannsynlig at det er smelthyttefolk som har vært med og bygd.

På den gamle hovedvegen over Kvikne var det også nødvendig med steinmuring, særlig på partiet mot Nåver-

Steinmuring, gammelvegen Kvikne.

dalen og videre over fjellet mot Garli og Sokndalen. Ellers er det særlig i bru bygging at det var nødvendig med steinmuring med store og solide brukar

Rørosbanen kom først i 1877. Da var det allerede bygd svært mange steinfjøs. Men anleggsarbeidet på jernbanen bidro sikkert til å holde steinbygging ved like. Det gjorde nok sikkert også arbeidet med Dovrebanen, sjøl om den først i 1920-åra ble anlagt forbi regionen, med flere spesielt forseggjorde steinbruer.

Tilbake til fjøsa

De første fjøsa var enkle, plassert rett på bakken, uten møkk-kjeller, slik en finner i de fleste seterfjøsa. Etter hvert ny driftsform og teknikk, med møkk-kjeller og fortrev i tømmer eller grovt bindingsverk. Høgda på fortrevet kunne variere, til å begynne med ganske lågt, kanskje uten kjøring, men etter hvert som det ble vanlig med kjøring og store høyvogner ble overbygget hevet, for å gi større høgde. Mange av de gamle steinfjøsa opplevde også å bli videre ombygd, omgjort for å kunne gi plass til den første bruken av traktor og høysvans.

Hva slags steinmuring er det vi snakker om?

Steinmuring i middelalderen skjer ved at steinen legges opp med mørtel, som bindemiddel mellom steinene. Det bidrar til å stabilisere, styrke muren. Mørtel var ofte en blanding av leire og kalk. Nyere muring, fra slutten av 1700, som vi finner i steinfjøs o a legges i hovedsak opp uten mørtel, altså tørrmuring.

Tørrmuring krever at en er svært obs på å sikre at steinen ligger godt an, ikke rugges, dessuten må det være overlegg med steinen under. Overlegg og en rekke tverrband binder muren sammen og gjør den stabil. Det er i de aller fleste tilfella dobbelte murer, tverrbandet holder de to murene sammen. Mellomrommet mellom murene fylles med leire eller sand. Det ble også brukt kølbøss, restene fra kølmiler. Fylla i mellomrommet tjener som isolasjon, men bidrar også til å stabilisere muren. Likevel er det en forutsetning for å få en god mur at steinene ligger godt an og er stødige, om nødvendig med små stein som kiler. En kan likevel få inntrykk av at enkelte murere også brukte mellomfylla for å stabilisere murverket. Denne måten å mure på ga en mur som var nokså tett for trekk og kuldegjenomgang. Men fylla drysset jo ut mellom sprekkene i muren, så det kunne være nødvendig å fylle på mer etter hvert. På en del av de siste fjøsa murt i naturstein, på 20-tallet, ser en at har fuget en del av de største sprekkene i muren. Da var det kommet sement, så en blanding av sand og sement ble brukt til fuging. Det ble brukt nokså mye sand og lite sement så pussen ble ganske sprø.

Registrering av fjøs

Nordøsterdalsmuseet har i mange år vært spesielt opptatt av bruk av stein i fjøs og andre bygninger. Da har det vært viktig å finne fram til så mange hus som mulig. Svært viktige er sjølsagt de husa som står, de kan gi mange opplysninger, særlig viss vi er så heldige at eierne veit noe om bygging og bruk. I

t tillegg til stående hus får vi mange opplysninger ved å bruke gamle bilder. Da ser vi virelig hvor omfattende bruken av stein som byggemateriale var. Noe informasjon finner vi også i gamle dokumenter, f eks skylddelingskontrakter, branntakster og somme ganger også i tilfeldige notater om gardsdrift, noen er det jo som har skrevet utførlige dagbøker. Interessante opplysninger kan vi også finne i avisartikler og andre artikler.

Hvem var foregangsmenn?

Lista over de som har fått premie fra Vitenskapsselskapet gir oss navnet på flere bygherrer, fra større og mindre gardar, fra øvre Hanestad en gammel gard med store skogeiendommer til nybruket på Nesset, som fram til 1770 hadde vært brukt som seter. Om fjøset på øvre Hanestad fra 1787 er det eldste veit vi ikke enda.

Til forskjell fra bygdene lenger sør, hadde Nord-Østerdalen omtrent ikke embetsgarder. Det var bare noen prestegarder, men det var heller magre kall. Tynset-presten hadde steinfjøs fra 1835. Storgarder var det heller ikke så mange av. På Neby hos gjestgiver Peder Tangen ble det bygd et stort steinfjøs. Halvparten står enda, mens resten ble brukt til å bygge fjøs i Nordigard, nabogarden. På storgarden Vollan på Kvikne ble det bygd nye hus i 1850-åra, også et enormt steinfjøs. Anders Rambeck Knoff som var eier og byggherre hadde nok sett steinfjøs hos sine venner i Trondheim og Trøndelag. På Ringve hos broren Richard Knoff var det flere store steinfjøs.

Likevel blir det som Hilmar Stigum skriver at det *på Tynset og ellers i Nord-Øs-*

terdalen ble satt opp så mange steinfjøs på jevne gårder at det virkelig fikk alminnelig betydning. Det var nok vanlige bønder som fikk bygd og nok også var med og bygde sjøl.

Thoralf Grue, forfatteren av den gamle Os-boka, skriver i en artikkel Gamle dager også om byggeskikken. Det er han som kan fortelle om de eldste steinmurene og fjøsa:

Etter Årboken i 1789: I dette år oppførte den gamle Jon Simensen Grue stenfjøs på Gruvåsen, hvor gården da sto, det var det andet av dette slag her i Os sogn. Det første ble et par år forhen bygget på Ousmoen av den bekjendte smed Anders Olsen Ousmoen. Disse stenfjøs ble da allerførst bygget etter den gamle smak med bratt røste uten lem over, lem ble først vanlig omkring 1810. Steinfjøs ble bygd, dels pga skogens sterke avtagelse. 1830 Nu er man bleven ret hyppig at bygge stenfjøs, så at man nesten i hver gård nu har, eller er i færd med at bygge stenfjøs.

Hele 1800 var en aktiv steinbyggerperiode, men naturstein ble brukt til opp mot 1930-åra.

Hvor gode var egentlig steinfjøsa? Fogd Heyerdahl på Tynset var ikke særlig imponert:

Disse Fjøs ere smale og Luften kvalm og usund og danner da en utribelig Vinterbolig for Koen. I streng kulde slaaer Stenmuren Fugtighed fra sig, hvilket for Koen er saameget skadeligere, som den staar med Snuden ligeved den ofte rimede Stenvæg.

De eldste steinfjøsa hadde antakelig bare enkle vegger, men så skjer det endringer, for Ivar Streitlien i Tynset Bygdebok har en mer begeistret beskrivelse: *Murane vart sett opp av simpel hellestein, større og små om kvarandre, ein ytre og ein indre mur. Rommet mellom murane*

vart fylt med tørr leire eller tørr jord. Murtjukna vart vel ein meter. Fjøsa vart gode og varme .. under kolbrenningstida som varte til omkring 1870 ble mellomrommet mellom veggene fylt med kol og kolstøv for å gi bedre varmeisolasjon.

Det snakkes om fint fjøsklima, veggene puste, og mellomfyllet ga nødvendig isolasjon. Dessuten var det ofte peis og fyring ga varme om vinteren, men og utlufting gjennom pipa

Etter hvert ble det flere vinduer, så fjøset ble lysere, møkk-kjeller, vassrenne langs veggen, og etter hvert forbrett, slik at kua ikke lenger bindes direkte i veggen.

Fjøs var viktige hus, derfor finner vi ofte datering, risset inn i en stein som ligger i murverket. Somme steder er det en kleberstein og vi finner også at ombygging/ending i fjøset er risset inn. På tømmerfjøs er det ikke så vanlig at en finner årstal.

Stort steinforbruk

For å bygge et fjøs krevdes det en mengde stein og mye kjøring. Men en murbredde på ca 1m, riktignok med litt mellomrom, blir det mange m³ før et fjøs med møkk-kjeller sto ferdig. Det ble brukt steinslaer, og en kunhne nok kjøre hele året, men lettest var det på vinterføre. I Tynset-boka skriver Ivar Streitlien:

Det ville vera mange lass stein sjøl om ein tok med all småsteinen og, 400-500 lass.

Eistein Aaseng fortellet at det gikk 700 lass stein da fjøset i Østenga ble bygd. Steinen ble stort sett hentet fra Eidsfossen i Glåma.

Rørsten, Brydalslia, Tynset.

Nordistuen, Tynset.

Røsten, Kjæring, Tynset

Lian, Fåset, Tynset.

Eksempler på fjøs

Som sagt er det mange fjøs å ta av, så det er bare noen som kan nevnes. Dere vil også se at det er behov for flere opplysninger.

Disse står og brukes fremdeles, brukes som kalv/sau/fjøs, avlasting av et nytt og moderne fjøs.

Tynset: På Tynset er det mange steinfjøs, flere brukes, det gjelder Røsten Brydalslia (ca 1840), Kalbækken, Mælan, Storeng, der er det også ei masstu i stein, begge med kleberstein med

Utistuen, Vingelsåsen ca. 1980.

Tangmoen, Hodalen.

Sommerfjøs, Narbuvoll.

Eldhus, Narjordet.

Klemetþlass, Folldal.

Smie, Bredalslia, Os.

Dalsetra, Einunndalen.

Evensmovangen, Magnillsjøan, 1844.

initialer, Lian, denne garden ligger i svært hellende terreng slik at stor del av møkk-kjelleren vises, slik er det også i Nordistuen og Utbyhaugen, oppe i bygda. På Lian har vi også et fint eksempel på imponerende grunnmur og kjeller under det gamle våningshuset. På Lunstøeng, Tverråvängen, Røsten i Kjæreng, Sageng, Tangen (Neby) Bortistuen Neby, Holemoen og Ramsmoen er det fjøs som ikke lenger brukes. Steinfjøset på Ramsmoen fra etter 1877 brukes til utstillingslokale. Slik er det også med restene etter steinfjøset på Vollan. Fjøset som står i dag er bare en mindre del. Bygget var nærmest uformet, med to fjøs ved sida av hverandre mot et tverrgående bygg. Her var det lågt høytrev til å begynne med, dette ble gjort høgere i 1920 åra, men er nå tilbake i den gamle formen. Av andre fjøs på Kvikne er fjøset i Grøtli imponerende. Plassert som det er i den bratte bakken får det stor høyde fra møkk-kjelleren til mønet.

I Tolga, over hele kommunen, har det vært mange dyktige steinmurere. Fjøset i Utistuen i Vingelsåsen fra 1850-åra brukes delvis. Ellers er det fine fjøs

på Åshaugen og i Åsenga (Eggenga og Amundstuggu) Fjøsa på Nesset og Eid, som tidligere er nevnt, står fremdeles. I Vingelen står steinfjøsa på Sæter og Fremmermoen. Østover var det mange som bygde i stein, mange står fremdeles. Rundt Tolga smelthytte var det tett med steinfjøs, flere står; Jonsgard, mens fjøsa på Ivaregga og Dølmo også har fått nye funksjoner. I Hodalen var det steinfjøs på flertallet av garder, mange står og noen er fremdeles i bruk. På Tangmoen står et av de yngste steinfjøsa. Det ble tatt i bruk høsten 1927. For tetting og stabilisering er det brukt en del betong. Sjøsand med litt sement, pussen er sprø men har nok gjort sin nytte. I Holøydalen er det ikke att så mange, men i Prestlien står murene, men overbygget har blåst ned, i Larsgarden (Sørgard søndre) er steinfjøset satt i stand og brukes til saufjøs, mens det er bygd nyfjøs for kyrne. Tar vi Tufsingdalen framover att står fremdeles steinfjøset i Midtre Bakken. I flg tradisjonen var det meininga at det skulle bygges kirke i Tufsingdalen. Stein, kanskje til grunnmur, ble kjørt fram, men det ble ikke bygd. Det ble fjøs i stedet. Videre framover på Narbuvoll og Narjordet var det også flere steinfjøs, Engesvoll, Gløtvold og Bredalslia. Det finns også flere sommerfjøs i stein, dessuten smier og eldhus. Nevnes må spesielt at på Nabuvoll har vi Nord-Østerdalens eneste steinkirke, bygd 1870, nettopp fordi Røros verk var redd for tilgangen på tømmer. På Os og i Dalsbygda var det som vi har hørt steinfjøs på mange gardar, mange av dem er borte.

I Alvdal var det mange fjøs, ikke minst på Strømmen, på Strømsløyken brukes fjøset fra 1870-åra fremdeles. På

Plassen er det steinfjøs på Øyen og Blosstrupmoen, det siste er restaurert. Her var det køl-bøss, rester fra kølmile som fyll i mellomrommet. På Gjelten er det gamle fjøset fremdeles i bruk, men ombygd og påbygd mange ganger.

I Folldal er det bygd mange nye driftsbygninger, men på Klemetplass og Sveen står det gamle steinfjøs. I Streitlien var det smie i stein, den er nå en del av Streitlien Uppigard.

Også i setertraktene ble det bygd i stein, særlig på de setrene som låg høgt til fjells. Det er tilfelle flere steder i Folldal, spesielt i Einunndalen er det mange store steinfjøs. I Tolga er det særlig ved Magnillsjøan at det er mange seterfjøs og andre hus i stein.

Hvem bygde

I bygdeboka for Øyer fortelles det om minere fra Folldal som var i bygda i 1847 og dreiv med på steinmuring. Dette var ei tid da verket gikk dårlig.

Ellers har vi allerede hørt om flere byggherrer, det var nok byggherrer som sikkert også var med i det praktiske arbeidet.

Vi har navnet på noen steinmurere. En som skiller seg ut er Hans Halvorsen Sageng (1804-91) Han har etterlatt seg mange byggverk. *Hans var både tømrer og murer. I Magnildalen (Magnillsjøan) bygde han først fjøs til svogeren Embret Røsten. (nå Evensmovangen) I 1844 var det ferdig. Etterpå bygde han steinfjøs på sin egen vang (nå Nordigardsvangen) og deretter et liknende fjøs på Paurengvangen. (1869) I hvert fjøs var det rom til 25 vaksne naut. Fjøsa hadde dobbelt tørrmur med jordfyll og de kunne brukes også om vinteren. De er nesten like gode i dag, 120 år etter, skriver Ivar*

Streitlien i Tynset-boka. Fjøsa på Paureng- og Nordigardsvangen brukes også i 2008. Men Hans Sageng sto for flere fjøs: heime i Sageng, i Røsten hos svogeren Embret Røsten. Han hjalp sikkert også sønnen Embret (1835-) som var gift med Marit Paureng og bygde både fjøs og stuebygning i Paurenget i Alvadal. Fjøset i Røsten ble bygd i 1840-åra. Fjøset i Paurenget sto langs nåv riksveg 3 og ble revet da den ble utvidet. Steinen ble brukt til kirkegardsmuren i Alvadal.

Ved Magnillsjøan er det flere steinhus. På Evensmovangen står det ei steinmastu. På Strømsøyvangen bygde Johan Adamsen Strømsøyen, som var gift med Marit Sageng, datter til Hans Sageng, det siste steinfjøset ved Magnillsjøan, ca 1875. På denne vangen er også deler av skjælet i seterstua bygd i stein.

Opp med Storbekken var det dessuten et saufjøs i stein. Dette er nå under oppattbygging som kursobjekt av Nord-østerdalsmuseet.

Flere av brukerne på Norsten på Tynset var dyktige steinmurere, de hadde et bra steinbrudd like ovafor garden.

På Dalsetra i Einunndalen var det stor-elvdøler som murte.

Hvor ble det hentet stein?

Stein ble det hentet mange steder, samlet under jordarbeid, men det var også mange steder med større brudd.

Tynset: Mye stein ble tatt ut i flere steinbrudd oppe i Brenna. På Fåset var det fin stein å finne langs Fåal og Storbekken, og ikke minst i Djupdalen, ved Kviknedøltjønna, der er det spor etter bryting av stein. I Brydalslia, ovafor Røs-

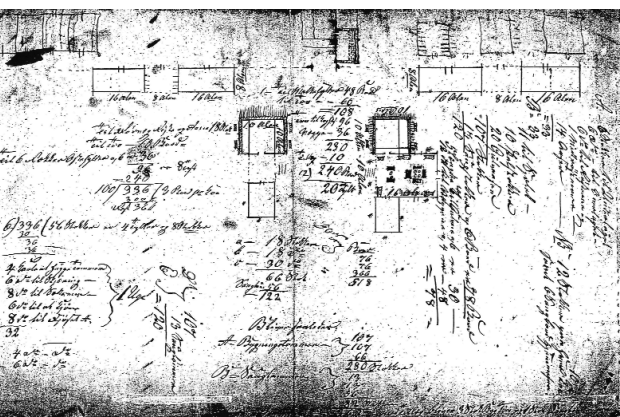
ten er det også et stort brudd.

Tolga: Mye stein ble hentet i Eidsfossen.

Alvdal: På Strømmen ble det tatt ut mye stein i Strømsberget, dere er det også spor etter oppbygde vegger.

Et spesielt steinbyggerprosjekt

Forsommeren 1856 ble det gjennomført et spesielt steinbyggerprosjekt. Det var da 37 mann og 38 hester fra Os og Tolga bygde setermeieriet i Rausjødalen. Under noen forsommerveker ble det bygd meieribygning og fjøs til 100 kuer, alt i stein. Med på arbeidet, i alle fall planlegging og tilrettelegging, var amtsagronom Jensenius og sveitseren

Rausjødalen setermeieri.

Caspar Hiestand. John Simensen Grue og John Eriksen Berg var lederne blant bøndene. Bøndene fra Os og Tolga var som vi nå har sett vant med steinmuring, flere hadde slike heime på garden. John Simensen Grue slekt med han som i 1789 bygde steinfjøs på garden sin på Gruvåsen. Dessverre veit vi lite om planlegging og forbilde. Meieribygningen er spesielt, det likner lite på steinbygninger vi finner ved gruver/smelthytter, f eks steinstua ved Foll-dal Verk fra 1780 åra. Fjøset besto egentlig av fire "steinkasser" plassert ved sida av hverandre, på størrelse med vanlige steinfjøs, men med felles tak. I arkivet finns det ikke mye å holde seg til, bare ei enkel skisse som viser størrelsen. Men den ble laget for å regne ut hvor mye trematerialer som skulle skaffes.

Anna bruk av stein

Både i bygda og på setra ble det etter hvert murt oppkjellere, enten for seg sjøl, eller under huset, med inngang både fra ute og inne.

Kjellere er bygd på to måter, de eldste er bygd med hvelvet tak, som ei hvelvbru. Dette var en vanskeligere teknikk. Slike hvelvkjellere finner vi Rendalen og enkelte andre steder

Det vanligste i Nord-Østerdalen var å finne store flate heller, på 2-3 meter og trekke dem fram som tak.

Et spennende byggerverk som trengte forstøttingsvegger var brønnen, forstøtting var enten murt i stein eller tømret. Mange av brønnene var svært djupe, 10-15 m og mer. Det store spørsmålet er fremdeles: Hvordan foregikk muringa,

hvor stor hull måtte graves for å få til en brønn og samtidig sikre de som murte? Brønngraving og –muring var et spesialyrke. Ofte var det svensker som utførte dette arbeidet.

Jordvegen i Nord-Østerdalen er nok så flat og fin, og heller ikke så mye stein. Men unntak er det. Somme steder finner vi imponerende steingjerder, og oppbygde terrasser. Hovedbygda i Tolga er spesiell i så måte. Mellom Tolga kirke og Bakkegata og Gata og Glåma, er det øverst imponerende forstøtningsmurer og oppmurte små jorder eller hageflekker. Slike små hager er det også på nedsida av Gata, mot Glåma. Også ellers i Nord-Østerdalen kan en finne slike små oppmurte jorder i skrånende terreng, dette var frostsikre steder og fine plasser for litt potetdyrking.

Kilder

Hovedkilda er stående fjøs, gamle bilder og opplysninger samlet av Nordøsterdalsmuseet.

Litteratur:

N.S. Darre: *Om Fæhuuse i Norge*. Det kgl danske Landhuusholdn Selskabs Skr Nye Saml, København 1811

Thoralf Grue: *Gamle dager. Bygnings-skikk m.m.* i Fjell-Ljom 23.12.1908.

Arne Kr. Horten om Veg-Horten i Årbok for Nord-Østerdalen.

Ragnar Pedersen og Tor Sæther. *Hvelv-kjellere på landsbygda*. Norges Forskningsråd FOK skriftserie 24, Oslo 1995

Geir Paulsrud: *Fjos i Fron. Frå omkring 1750 og fram til 1980-åra*. Magistergradsavhandling UiO 1984

H. Stigum: *Bygningsskikk i Glåmdalen i Norske bygder Glåmdal*, Norsk Folkemuseum 1943

S. Sørensen: *Fremskrittmenn og patriotisk flid i Sør-Østerdalen* i Glomdalsmuseets årbok 1984

J.L.B Sverdrup: *Veiledning til Anlæg og Bebyggelse af Præstegaarde paa Landet i Norge*. Chria 1835

F. Valen Sendstad: *Steinfjøs i Gudbrandsdalen* i Maihaugen 1957-1960

Oppfrodring

Har du opplysninger om steinfjøs, stående og tidligere, bilder og annet av interesse; ta kontakt med Nordøsterdalsmuseet.

Per Hvamstad

Nordøsterdalsmuseet

2500 Tynset

per.hvamstad@nordosterdalsmuseet.no